

«Da skjønnte jeg at nå smeller det snart»

Voksne som opplevde vold i barndommen ser tilbake

Nøkkelord: barndom, vold, håndtering, barns tilpasning, tverretatlig

Keywords: childhood, violence, coping, child adjustment, intersectoral

Sammendrag

Denne artikkelen undersøker hvordan voksne ser tilbake på sine opplevelser av å håndtere vold som de ble utsatt for av sine omsorgspersoner i oppveksten. Artikkelen bygger på kvalitative intervjuer med syv voksne i alderen 18 til 60 år som alle har vokst opp i hjem der en av omsorgspersonene gjentatte ganger har utøvd vold mot dem og andre i familien. Narrativ teori og sosiokulturell teori er benyttet som teoretiske perspektiver i analysen. Narrativ teori tar utgangspunkt i at mennesker skaper mening og sammenheng gjennom fortellinger, og perspektivet kan hjelpe oss å forstå mer om deres opplevelser og forståelser av volden de opplevde som barn. Sosiokulturell teori handler om å forstå læring som noe som skjer i en sosial og kulturell kontekst. Begrepet «kontrakter» benyttes i sosiokulturell teori, og handler om underforståtte avtaler som utvikles mellom mennesker. Ved å anvende dette begrepet, er det også mulig å få øye på kontrakter mellom deltakerne som barn, den som utøvde vold og andre i familien.

Deltakerne beskrev hvordan de som barn fant måter å forhindre omsorgspersonen fra å utøve vold mot dem selv eller andre i familien. Etter at en voldsepisode hadde funnet sted, var det en underforstått enighet om ikke å snakke om det som hadde skjedd. Dette ble en måte å normalisere situasjonen og reetablere vanlig hverdag. Til tross for at det kunne gå lang tid mellom voldsepisodene, beskriver de som deltok i undersøkelsen hvordan de daglig kjente på uro for vold, og forsøk på å hindre dette fra å skje, ble en del av hverdagslivet.

I møte med barn og familier der vold utøves, kan profesjonsutøvere komme til å konsentrere oppmerksomheten rundt de enkelte voldsepisodene. En slik tilnærming kan overse at vold i hjemmet griper inn i barns hverdagsliv og gjør dem utrygge og vare for stemninger, også i de periodene der vold ikke forekommer. Vold i hjemmet endrer barns oppvekstbetingelser og griper inn i deres liv, også når vold ikke lenger er en del av deres hverdagsliv.

Summary

This article is based on qualitative interviews with seven adults from the age of 18 to 60 years who grew up with domestic violence. The adults described a sensitivity against the caregiver who were violent, and how they tried to prevent violence in several ways. When violence could not be prevented, the interviews contain descriptions of efforts to help the family to get reestablish 'normal' everyday life. Children who grow up with domestic violence try out different ways of preventing violence from occurring and to normalize the situation by pretending it never happened in the aftermath of a violent episode. The sensitivity many children develop may continue for years, also when the violence no longer occurs. To better help children and families exposed to domestic violence, it is vital to acknowledge the way violence alters children's feelings of safety and that they may need help and support also when violence no longer is a part of their everyday lives.

Innledning

De siste årene har vi fått mer kunnskap om hvordan det er for barn å vokse opp med vold. Mens det tidligere var vanlig å omtale barn som passive observatører og som «vitner» til vold, er det nå gjennomført flere undersøkelser der barn forteller om hvordan de opplevde, håndterte og mange ganger tok en aktiv rolle ved vold i hjemmet (Mullender mfl., 2002; Øverlien, 2012). Denne artikkelen bygger på en undersøkelse der vi intervjuet voksne som hadde opplevd vold i hjemmet som barn¹. I undersøkelsen ble deltakerne bedt om å fortelle om hvordan de håndterte situasjoner før, under og etter at en av omsorgspersonene utøvde vold. Da vi gikk i gang med å analysere intervjuene, ble vi oppmerksomme på beskrivelser av hva de som barn gjorde for å forhindre at situasjoner utartet seg til vold, hvordan de håndterte tiden *mellom* voldsepisodene og hva de gjorde for å normalisere hjemmesituasjonen etter at det hadde vært vold i hjemmet. I artikkelen vil vi belyse hvordan barn deltar aktivt for å forhindre vold i hjemmet. På denne måten kan vold prege barns hverdagsliv, også når vold ikke lenger forekommer i hjemmet.

Hvor mange barn er utsatt for vold i hjemmet?

Det er knyttet en rekke metodiske og etiske utfordringer til forskning som tar sikte på å undersøke hvor mange barn og unge som er utsatt for vold fra omsorgspersoner. Utfordringene kan være knyttet til metodebruk, definisjon av vold, og ikke minst til utfordringer som kan oppstå ved formidling av voldserfaringer. Når barn deltar i forskning som omhandler erfaringsnære og sensitive tema som vold, har det fram til nylig vært krevd at

foreldre til barn under 16 år må samtykke til at barna deltar. Foreldre som utøver vold har dermed hatt anledning til å nekte barnet å delta i forskning om vold og overgrep. Dette har medført usikkerhet knyttet til omfanget av barn som er utsatt for vold. Helse- og omsorgsdepartementet fastsatte med hjemmel i lov om medisinsk og helsefaglig forskning 2017 at barn mellom 12 og 16 år skal gis rett til selv å samtykke til deltagelse i medisinsk og helsefaglig forskning (Helseforskningsloven, 2008). Dette har åpnet for at en landsomfattende omfangsundersøkelse med barn mellom 12 og 16 år vil bli gjennomført i 2018. Dette er den første undersøkelsen om vold og overgrep blant barn og unge der barn selv kan avgjøre om de ønsker å delta (NKVTS, 2017).

Den første landsomfattende omfangsstudien om vold «Vold og overgrep mot barn og unge» ble publisert i 2007 (Mossige & Stefansen, 2007). I studien deltok 7033 ungdommer i alderen 18-19 år. Resultater viste at 25 % av ungdommene hadde opplevd å bli utsatt for fysisk vold fra en forelder i løpet av oppveksten. 8 % av disse oppga at det var grov vold som slag med knyttet neve eller slag med gjenstand og juling, mens 7 % oppga å ha sett eller hørt fysisk vold mellom omsorgspersoner i løpet av oppveksten. En tilsvarende undersøkelse ble gjennomført i 2016. Her oppga 21 % av ungdommene at de hadde opplevd fysisk vold fra en forelder i løpet av oppveksten. Av disse oppga 6 % av de unge å ha blitt utsatt grov vold. Når det kom til partnervold, oppga 8 % å ha sett eller hørt volden. Resultatene fra de to omfangsstudiene viser at andelen unge som oppgir å ha vært utsatt for omfattende og grov vold er stabil, mens noe færre unge rapporterer det som betegnes mildere former for vold, som lugging, klyping og dytting. Omfanget av de som har opplevd partnervold er også stabilt (Mossige & Stefansen, 2016).

Er det skadelig for barn å bli utsatt for vold?

Vold, omsorgssvikt og seksuelle overgrep er blant de mest skadelige risikofaktorene for at barn utvikler helseproblemer og strever i det daglige (Thoresen, Myhre, Wentzel-Larsen, Aakvaag & Hjemdal, 2015). Resultater fra omfangsstudier og annen forskning om og med barn som vokser opp med vold i hjemmet, har bidratt til at vi i dag har mer kunnskap om hvordan slike erfaringer påvirker barn. For å gi et bilde mulige skadevirkninger av vold i barndommen, vil vi se nærmere på noen undersøkelser som belyser psykologiske, somatiske og psykososiale konsekvenser av å bli utsatt for vold i barndommen.

Måten barn opplever og reagerer på vold vil kunne avhenge av en rekke forhold, som omfang, type vold, barnets alder og hvilken hjelp og oppfølging barnet får. En rekke studier

viser at det å erfare vold i hjemmet kan påvirke barns vekst, utvikling, helse og livskvalitet (Edwards, Holden, Felitti & Anda, 2003; Thoresen & Hjemdal, 2014). Andre studier viser at barn ikke nødvendigvis viser målbare symptomer eller reaksjoner etter vanskelige situasjoner (Martinez-Torteya, Bogat, von Eye & Levendosky, 2009). Når vold påvirker barn negativt, er det uavhengig av om volden er rettet mot barnet selv eller mot omsorgspersoner. Å være til stede i hjem der en voksen utsetter en annen voksen for vold, har større innvirkning på barn enn tidligere antatt. Barn er ikke bare «vitner» til vold, de opplever volden med alle sine sanser (Øverlien, 2012).

Barns og unges opplevelser av vold kan føre til forstyrrelser knyttet til opplevelsen av trygghet og tillit til seg selv og omverdenen. Mange strever med ensomhet, skam, skyld og følelse av verdiløshet. Å oppleve stress, uro og manglende tillit til egne følelser og vurderinger, kan gjøre det vanskelig å tolke og formidle egne kroppslige og psykososiale behov, følelser og tanker (Stensland, 2015). Flere studier har vist at vold i barndommen kan medføre økt risiko for psykiske helseplager i voksen alder. Den store studien Adverse Childhood Experience Study (ACE-studien) i USA viste en tydelig sammenheng mellom negative barndomsopplevelser som vold i nære relasjoner og narkotikamisbruk, emosjonelle og relasjonelle vansker i voksen alder (Edwards mfl., 2003). I Norge viste studien til Thoresen og Hjemdal (2014) at voksne som hadde opplevd vold og overgrep i barndommen, hyppigere enn andre strevde med traumereaksjoner, angst og depresjon.

Undersøkelser viser videre at vold og overgrep i barndommen også kan knyttes til økt risiko for ulike smertetilstander, somatiske plager og alvorlige sykdommer (Kirkengen, 2005; Springer, Sheridan, Kuo & Carnes, 2007). Disse vanskene kan også være ettervirkninger av risikoatferd og tilpasningsvansker i forbindelse med vold og overgrep i barndommen. Det kan for eksempel være vansker knyttet spise- og misbruksproblemer, selvskading, selvmordstanker og selvmordsforsøk (Duke, Pettingell, McMorris & Borowsky, 2010).

Vold i barndommen er en trussel mot barns helse og fungering, noe som over tid har ført til at barn i dag har rett på å bli beskyttet mot vold. Denne kunnskapen er forankret i lovverket (Barneloven, 1981; Barnevernloven, 1992; Straffeloven, 2005) og understøttet i offentlige styringsdokumenter (Barnekonvensjonen, 2004).

Hvordan håndterer barn å bli utsatt for vold?

Barns forsøk på å forhindre, dempe eller unngå vold, er godt beskrevet i faglitteraturen (Se for eksempel Buchanan, Wendt & Moulding, 2015; Mullender mfl., 2002; Øverlien, 2012). I

2002 intervjuet Mullender og kolleger 45 barn fra 25 familier om deres erfaringer med vold. Undersøkelsen viste barnas aktive rolle ved vold i hjemmet. Noen gikk mellom omsorgspersonene ved voldsepisoder, og andre skjermet seg fra volden ved å forlate huset eller spille høy musikk på rommet. I etterkant av voldsepisoder tok mange barn ansvar for mødres følelser og ga støtte og råd i forbindelse med vold (Mullender mfl., 2002).

Carolina Øverlien gjennomførte i 2012 en studie med 25 voldsutsatte barn og unge om deres handlingsstrategier ved vold fra far/stefar mot mor. Det framkom også i denne studien at barna forsøkte å stoppe vold fra å skje, de skjermet seg fra den når det skjedde og de støttet mødrene deres i etterkant av den. Hvilke handlinger som ble utført kom an på alvorlighetsgraden av volden, relasjonen til den som utøvde vold, etnisitet, sosialt nettverk og alder. Flere av barna lærte seg å bli oppmerksomme på subtile signaler om at vold kunne komme til å skje. Når barna la merke til signaler om vold, forsøkte de å dempe ved å velge strategier som kunne motvirke farens opptrapping av aggresjon. Til tross for at det ikke var signaler om vold, kunne de likevel forebygge ved å ta venner med hjem fordi det ville hindre at faren kunne utøve vold. Dette tyder på at handlingene de valgte var gjennomtenkt, utprøvd og vurdert i situasjonen. Etter en voldsepisode forsøkte mange av barna å støttet og trøstet moren ved å foreslå løsninger på problemer, sov i sengen deres og tørket tårer (Øverlien, 2012).

Teoretiske perspektiver

For å analysere det empiriske materialet har vi tatt i bruk narrativ teori og sosiokulturell teori. Narrativ teori legger vekt på hvordan erfaringer og hendelser blir gjort meningsbærende ved at de settes sammen og får en struktur. Når erfaringer og opplevelser omformes til historier, skaper den som forteller samtidig en forståelse av seg selv og hvordan erfaringene ble håndtert (Jansen, 2013). Fortellingene blir til historier vi lever med, og som forteller noe om oss selv, hvem vi er og hvem vi ønsker å være i ulike sammenhenger og relasjoner vi inngår i (Phoenix, 2007). For å analysere slike retrospektive fortellinger om en oppvekst med vold, kan narrativ teori anvendes for å undersøke hvordan deltakerne forteller seg inn i historiene og deres beskrivelser av hvordan andre inngår i hendelsene. Voldsutsatte barn er fremdeles i sin barndom og oppvekst. Når voksne forteller om sine erfaringer fra barndommen blir det andre fortellinger enn det de ville fortalt som barn. Når voksne ser tilbake på oppveksten sin, har de fortolket hendelsen og gjort den forståelig slik at den kan gjenfortelles som et narrativ, en historie med et tidsforløp fra begynnelse til slutt.

Sosiokulturell utviklingsteori vektlegger at barns utvikling og læring skjer i samsvar med historiske prosesser og kulturelle felleskap (Rogoff, 2003). Barnepsykologen Karsten Hundeide trekker veksler på sosiokulturell teori og anvender begrepet «kontrakt» (hentet fra Blakar, 1984; Rommetveit, 1972) for å beskrive underforståtte og ureflekterte avtaler som utvikles gjennom samspill og rutiner over tid. Slike avtaler kan forstås som gjensidige forpliktelser eller forventninger som varierer i innhold, varighet, når de gjelder og overfor hvem. Kontrakter trenger ikke å bli uttrykt eksplisitt, men vil i mange tilfeller utvikles og tre frem som tause og underforståtte forståelser man deler med andre. Kontrakter kan ses som indre veiledere og en rettesnor for samspill mellom blant annet barn og omsorgspersoner. Kontrakter med viktige personer vil med tiden bli en indre dialog som gir retning til hvordan barn opplever verden (Hundeide, 2003). Som et eksempel, beskrev en av deltakerne som ble intervjuet at det var vanlig å late som ingenting hadde hendt etter en voldsepisode. Kontraktbegrepet gjorde oss oppmerksomme på hvordan familiene sammen ble enige om å late som om ingenting hadde hendt uten at dette var noe de hadde snakket om på forhånd. Begrepet ble nyttig for å analysere hvordan familiene over tid utviklet underforståtte avtaler om hvordan de sammen skulle håndtere utrygge situasjoner.

Metode

Rekruttering og utvalg

Rekruttering av deltakerne startet med at førsteforfatter snakket med to voksne fra sitt profesjonelle nettverk som barnevernspedagog. De er åpne om sine erfaringer med vold i oppveksten, og ønsket å delta. Vi tok deretter kontakt med en brukerorganisasjon som jobber for å få frem erfaringer til barn og unge som har vært utsatt for ulike former for vold. Vi kom da i kontakt med ytterligere tre personer som ønsket å delta. Ytterligere to ble rekruttert via «snøballmetoden». Det er en fremgangsmåte hvor man gjennom de første rekrutterte kommer i kontakt med flere personer med tilsvarende egenskaper eller opplevelser (Thagaard, 2009). Med tanke på deres mulige ønske om anonymitet, avtalte vi at de første rekrutterte kontaktet dem i første omgang. Det ble bekreftet at de ønsket å delta, og kontaktinformasjon ble oversendt oss.

Til sammen ble fire kvinner og tre menn i alderen 18 til 60 år intervjuet om deres oppvekst med vold fra nære omsorgspersoner. Vi hadde ingen kriterier for alder på deltagerne annet enn at de måtte være fylt 18 år. Selv om det i dag er mer åpenhet omkring vold mot barn, er dette erfaringer mange ikke ønsker å snakke om. Av de som deltok, fortalte flere at

det var første gang de fortalte om volden i barndommen med en utenforstående. Når de nå ønsket å fortelle, var det motivert av at de hadde et ønske om at deres fortellinger kunne være verdifull for andre og bidra til at vold i ytterligere grad blir avdekket.

Intervjuene

Siden vi ønsket kunnskap om hvordan voksne opplevde volden de ble utsatt for som barn, valgte vi å benytte åpne og utforskende semi-strukturerte kvalitative intervjuer.

Intervjuguiden var utformet med formål å utvikle et detaljert og variert empirisk materiale som åpnet for beskrivelser og refleksjoner. Deltakerne ble først spurt om å fortelle om en hendelse som gjorde spesielt inntrykk på dem. De ble spurt om å beskrive hva som hendte i forkant og etterkant av vold i hjemmet. Både typiske hendelser og hendelser som var mer særskilte, ble etterspurt. Deltakerne ble også spurt om å beskrive emosjonelle reaksjoner i forkant, underveis og i etterkant av hendelser med vold. Spørsmålene i intervjuguiden var inspirert av de tre beskrivelseslagene som er kjent fra den dialogiske samtalemotoden. *Det ytre laget* som omhandler forhold nært knyttet til en hendelse, eksempelvis hvor og når. *Det midtre laget* handler om selve hendelsesforløpet, mens *det indre laget* handler om følelser og opplevelser knyttet til hendelsesforløpet (Langballe & Gamst, 2006). Intervjuguiden er også inspirert av Livsformsintervjuformatet der løpende tid og hverdagslivsperspektivet organiserer spørsmålsstillingen (Andenæs, 1991; Haavind, 1987). Livsformsintervjuformatet inspirerte oss til å utforske hvilken *plass* volden hadde i hverdagslivene deres. Ved å anvende livsformsintervjuformatet på denne måten fikk vi et empirisk materiale der volden ikke ble utforsket som enkeltepisoder, men som hendelser som inngikk i en hverdagslig sammenheng. De tre beskrivelseslagene og livsformsintervjuformatet gjorde at voldserfaringer i oppveksten ble utforsket bredt og inngående, samt forankret i hverdagslivet i familien, på skolen og på fritiden.

Deltagere som ble rekruttert via førsteforfatterens profesjonelle nettverk og via snøballmetoden, hadde ikke tidligere blitt intervjuet om volden i barndommen. Noen gråt når de fortalte om hendelser som hadde gjort spesielt inntrykk på dem. En av deltakerne kommenterte at hun sjeldent snakket om de vondeste minnene, og at hun derfor ble rørt. Til tross for at det kunne være vondt å fortelle om de verste opplevelsene, ga alle uttrykk for at de synes det gikk greit å snakke om sine erfaringer med vold i barndommen. De yngre deltakerne fra den brukerorganisasjonen hadde mer erfaring i å snakke om volden de ble utsatt for som barn, og ga mindre uttrykk for å bli berørt.

Et sentralt forskningsetisk prinsipp er kravet om at deltakerne ikke skal komme til skade (Hauge, 2013, 2016). Med hensyn til dette, ble alle deltakerne etter intervjuene spurt om de hadde noen de kunne snakke med dersom de hadde behov for det. De ble informert om at de kunne ta kontakt med intervjuer dersom de ønsket å snakke om noe i etterkant av intervjuet. Intervjuene ble gjennomført på det stedet deltakerne ønsket, på bibliotek, i hjemmet og på arbeidsplassen. Alle intervjuene ble tatt opp på lydbånd og transkribert i sin helhet.

Analysestrategi

Analyse av kvalitative intervjuer krever systematisk arbeid og en sensitivitet knyttet til hva som finnes i det empiriske materialet (Tjora, 2017). Vi startet med å lese hvert intervju for å bli kjent med det empiriske materialet og hvordan hver deltaker fortalte frem sine erfaringer med vold i oppveksten. Underveis merket vi deler i intervjuene som ga rike beskrivelser av hvordan de som barn håndterte volden. Tema som inngikk som sentrale i et intervju, ble utforsket i andre intervjuer. En sentral del av analysearbeidet ble slike vekslinger mellom hvert enkelt intervju og øvrige intervjuer, det Haavind (2000) kaller langsgående og tverrgående analyser. Nøye lesing av hvert enkelt intervju og mønstre som trer frem gjennom å utforske tema fra et intervju i de øvrige intervjuene, er en analysemetode som går tett på det empiriske materialet. Teoretiske perspektiver som vi trakk veksler på og som inspirerte lesningen av intervjuene, ble justert og presisert underveis i analysearbeidet. På denne måten informerte teoretiske perspektiver hvordan vi leste det empiriske materialet, og det empiriske materialet gjorde oss oppmerksomme på begreper og perspektiver i teoriene.

I analysen av det empiriske materialet brukte vi perspektiver fra narrativ teori og sosiokulturell teori. Vår lesning ble rettet mot *hvordan* deltakerne beskrev og ga mening til opplevelser der vold inngikk. Blant annet hvordan de fortalte frem seg selv og andre i fortellingene. Det kunne handle om hva de forsøkte å få til eller unngå, hvordan de inngikk i sammenhenger med søsken og den av foreldrene som ikke utøvde vold, og om de opplevde seg selv som ansvarlig for volden eller ikke. Sosiokulturell teori gjorde at vi ble spesielt oppmerksomme på samspillet mellom voldsutøveren og de andre i familien. For eksempel hvordan de ulike familiemedlemmene forhold seg til hverandre i forkant, underveis og i etterkant av voldshendelser, og hvordan vold fikk betydning for hverdagslivet utover de konkrete hendelsene. Ved å ta i bruk det teoretiske begreper «kontrakt», ble vi oppmerksomme på underforståtte avtaler i familien. Gjennom vekselvis lesning av

intervjuene på langs og på tvers, og lesing av teori, ble vi oppmerksomme på at alle intervjuene inneholdt beskrivelser av *varhet* for voldsutøveren. Som barn opplevde de et ansvar for å forhindre vold i hverdagen. Tilsvarende beskrev alle deltakerne hvordan de og familien etter en voldsepisode gikk frem for å forsøke å raskt legge volden bak seg og reetablere det de gjenkjente som en «vanlig» hverdag uten at vold forekom. Begrepene *forhindreingsarbeid* og *normaliseringsarbeid*, som vil bli nærmere beskrevet i analysene, ble utviklet gjennom teoretisk lesning av det empiriske materialet.

Analyser

Barns måter å gjøre volden forutsigbar

«Da skjønnte jeg at nå smeller det snart»: Gjenkjennelse av de voksnes sinnsstemninger

Et gjennomgående tema i alle intervjuene var beskrivelser av hvordan deltakerne som barn ble vare på stemningen i hjemmet, og for sinnsstemningen til den av omsorgspersonene som utøvde vold. Flere beskrev hvordan de allerede som små barn tolket ansiktsuttrykk, stemmeleie og tegn hos de voksne for å finne ut om noe kunne føre til vold. Noen av deltakerne hadde utfordringer med å beskrive og sette ord på tegn og mønstre, og beskrev at de «bare følte» at noe kunne skje. Noen opplevde at voldsepisodene oppsto brått og uten forvarsel, og uten å stå i sammenheng med at noen hadde gjort noe «galt». Mange utviklet en varhet og en spesiell oppmerksomhet overfor den som utøvde vold, noe som gjorde at de hele tiden var på vakt for hva som kunne skje:

Intervjuer: Var det sånn at du kunne merke at det bygde seg opp en hendelse, eller var det sånn at ting skjedde plutselig?

Christoffer: Litt både og, da. Det kom an på hvilke dager, sånn som pappa da. Hvilke dager han hadde. Om han hadde nedtur og ikke fikk tak i stoff. Det kunne jeg kjenne på han med en gang. Da smalt han med dørene. Det første tegnet var at han smalt med dørene og var veldig kjapp i bevegelsene, var gretten og ingenting er godt nok. Da skjønnte jeg at nå smeller det snart. Det kommer han på hvor han finner en feil da. Det kunne være alt fra at jeg ikke hadde plukket opp lekene mine eller til at jeg pustet, følte jeg da.

Christoffer beskriver hvordan han som liten ble oppmerksom på farens sinnsstemning og handlinger som kunne tyde på vold. Smell med dører, raske bevegelser og farens humør gjorde at han forberedte seg på at noe kunne komme til å skje. Også Per beskriver en sammenheng mellom farens sinnsstemning, hans handlinger og hvorvidt han kunne komme til å utøve vold:

Per: Når han er på vei gjennom dalen og kjører som et svin, da er han i dårlig humør. Okay, da vet du det at i kveld så må du passe deg. Om du da kommer en halvtime for sent eller to timer for sent, så er det det samme, juling får du likevel. Det visste jeg jo, at jeg kunne se det på kjøringa hans. Når han for gjennom dalen som er rakett, da visste du at det var noe på gang. Var i dårlig humør for ett eller annet.

Et fellestrekk ved alle intervjuene var beskrivelser av hvordan deltakerne utviklet en varhet og gradvis lærte seg å tyde sinnstilstanden til den som utøvde vold. Gjennom å forstå slike sammenhenger ble volden mer forutsigbar. Dette gav dem også en mulighet til å forsøke å forhindre volden.

Barns måter å forhindre vold

«Jeg prøvde å finne nye metoder hele veien»: Forsøk på å snu situasjonen

Alle deltakerne ga rike beskrivelser av hvordan de som barn forsøkte å unngå at den voksne utøvde vold. Mange forsøkte å dempe sterke følelser hos den voksne når de merket at stemningen var anspent. Noen forsøkte å være stille eller trakk seg unna situasjonen for ikke å være i veien, og andre gikk inn for å snu stemningen:

Intervjuer: I situasjonene hvor du følte at nå kan det skje noe, husker du om du gjorde noe spesielt da i de situasjonene?

Christoffer: Ja, jeg var jo veldig stille. Jeg laget ikke en lyd. Jeg visste at pappa, han er veldig sann country-fan, og jeg husker jeg alltid satt på mye country og sånne ting når han var sint. Og etter hvert så skjønte han at når jeg satt på country så visste jeg at han var sint. Da ble han enda mer sint. Jeg prøvde å finne nye metoder hele veien da. For eksempel hentet jeg vann til han, hvis det var kaffe på kanna så hentet jeg kaffe til han, alle disse tingene her. Jeg gjorde, jeg prøvde liksom å være mest mulig usynlig slik at han ikke skulle plages av det. Jeg prøvde hele tiden nye måter for å gjøre han glad.

Det var flere måter å forsøke å hindre sinne hos den som utøvde vold. Christoffer beskriver hvordan han forsøkte å være stille og usynlig, og samtidig forsøkte å ligge i forkant og finne nye metoder som kunne forhindre faren fra å bli sint. For andre, som Sebastian, var det å gå inn i situasjoner og bidra en måte å forhindre sinne og mulig vold:

Sebastian: Hvis mamma sa noe dumt eller noen sa noe dumt, så gikk jeg veldig fort inn da og begynte å forklare hva de egentlig mente. Så jeg visste på en måte at dem, enten stefedrene mine eller pappa syntes det var bra da. At det mamma sa som var negativt, var ikke så negativt når jeg kom inn og forklarte det. Så jeg snudde jo om på alt det voksne sa for at de skulle roe seg ned.

Slike forsøk på å moderere den voksnes følelser, viser hvor aktivt og deltagende barn kan inngå i samspillet i familier der en av omsorgspersonene utøver vold. Våre deltakere fortalte om hvordan de som barn tilpasset og justerte seg for å hjelpe den voksne til å bli roligere. Slike samspillsmønstre kan ses som felles forståelser eller *kontrakter* som over tid utvikles mellom barnet og den som utøver vold. Kontraktene angir hvordan den voksne forholder seg til barnet og hvordan barnet skal respondere. Som sitatene over illustrerer, deltar barna aktivt ved å tilpasse seg situasjonen og hele tiden finne måter å møte den voksne når han eller hun er oppjaget og irritabel. Slike forsøk på å forhindre den voksne fra å utøve vold, blir en mulighet for barnet til å påvirke samspillet med den voksne. Dette synliggjør det omfattende og ressurskrevende «forhindringsarbeidet» barn kan ta på seg for å unngå at den voksne utøver vold. Barns forsøk på å moderere den voksnes sinnsstemning og atferd ved å trekke seg unna, gjøre seg usynlige eller unngå å gjøre noe som kan vekke irritasjon, bryter også med normative forståelser av relasjonen mellom foreldre og barn. Det er den voksne som har det overordnede ansvaret for å hjelpe barnet med å regulere følelser og for å løse situasjoner som oppstår.

«Så prøvde jeg å skade meg eller ta livet mitt»: Forsøk på å avlede den voksne

Et annet tema som gikk igjen i intervjuene er beskrivelser av situasjoner der deltakerne forsøkte å avlede den voksne fra å utøve vold mot dem:

Lyra: Men jeg, når jeg begynte å merke at nå holder mamma på å bli sint – nå har det vært så høyt press en stund, så begynte jeg å skade meg eller prøvde å ta livet mitt eller rømte hjemmefra. Så mamma var jo livredd, og da visste jeg at da blir det rolig i to uker etterpå.

For å hindre moren fra å utøve vold, møter Lyra alvor med alvor. Sinne og press kan forstås som forvarsler til vold. Ved å skade seg selv eller forsøke å ta sitt eget liv, tvinger hun moren til å rette oppmerksomheten mot datterens sårbarheter, og tvinger fram morens forpliktelse til

å ta ansvar. Dette kan ses på som en kontrakt mellom Lyra og moren, der Lyras respons gjenoppretter foreldre-barn relasjonen.

«Jeg prøvde å ikke være så klumsete»: Forsøk på å moderere egen atferd

Et tredje sentralt tema i intervjuene er hvordan barna forsøkte å forhindre vold til tross for at de ikke hadde oppfattet signaler om at vold kunne skje. Både alene og sammen med familien kunne de handle for å hindre vold. Susanne beskriver hvordan hun alene forsøkte å hindre at faren skulle bli sint:

Susanne: Så min måte og kanskje forebygge på, var vel såne ting som kanskje kunne gjøre pappa sint i og med at jeg var klumsete, og prøvde ikke å være så klumsete. Det å holde en kopp med to hender. Prøve å se hvor jeg går hen. Men ikke sant, som unge så glemmer du deg litt av også.

I sitatet beskriver Susanne hvordan hun forsøkte å forhindre vold i det daglige med ikke å være klumsete. Dette kan være en kontrakt som ble utviklet mellom henne og faren. Når Susanne var uvøren og mistet noe, reagerte faren med vold. Hennes opplevelse av seg selv som klumsete kan også være en måte kontrakten mellom Susanne og faren ble til en kontrakt med seg selv og hennes indre stemme. Sitatet viser også hvordan barn kan oppleve seg selv som årsak til vold, og at barn derfor har bevisste handlinger knyttet til å unngå sinne og vold. Carina beskriver hvordan det å legge til rette slik at faren ikke fikk anledning til å bli sint eller opprørt, ble et felles prosjekt mellom henne og de andre i familien:

Carina: Som for eksempel, pappa likte å sitte i en stol. Når vi hørte han kom i døra, så flytta alle seg sånn at den ble ledig. Det var aldri noe spørsmål hvis vi ville se på tv-program. Alle tilpasset seg, vi turte for eksempel ikke ta det syltetøyet hvis, tenk om pappa, om vi ikke hadde mer syltetøy igjen.

I Carinas tilfelle, kan det synes som familien hadde utviklet kontrakter for hvordan de skulle legge til rette. Bare de hørte faren kom i døra, flyttet alle på seg slik at stolen hans ble ledig. Det kan virke som det var underforstått og noe de ikke hadde snakket om eller planlagt på forhånd. Faren kunne ha en like sterk forventning om at familien skulle legge til rette for han. Dersom stolen ikke var ledig eller det var fritt for syltetøy, kunne det utløse kontrakten om vold. Tilretteleggingen kan forstås som både en kontinuerlig årvåkenhet og et stadig pågående forhindringarbeid som ble hverdagen til familien.

Barns måter å reetablere et vanlig hverdagsliv

«Han prøvde alltid å rettferdiggjøre det etterpå»: Å akseptere forsoning

Så langt i artikkelen har vi beskrevet hvordan deltakerne på ulike vis forsøkte å hindre volden som pågikk i barndommen, enten volden var rettet mot dem selv eller andre i familien. I etterkant av volden som deltakerne opplevde, er det flere som beskriver hvordan de både alene og sammen med familien forsøkte å legge voldsepisoden bak seg for å reetablere forutsigbarhet i hjemmet:

Christoffer: Han prøvde alltid å rettferdiggjøre det etterpå. Å gjøre noe fint eller hvis han lå på sofaen, «kom og ligg i pappas armkrok» og «la oss se en film». Det var på en måte, det var sånne ting han gjorde. Eller kom med nye ting til meg, ett eller annet han har stjålet eller. Jeg fikk den nyeste mp3-spiller eller noe sånn da. Eller så tok han meg med ut og spiste. Sånne ting gjorde han for å rettferdiggjøre seg selv. Til slutt så var det sånn at når jeg visste han hadde slått meg: «lurer på hva jeg får nå» eller «hva han gjør nå». For det var nesten sånn at jeg begynte å sette pris på det han gjorde mot meg fordi at vi fikk kvalitetstid etterpå.

Det kan virke som Christoffer har funnet farens handlinger som meningsfulle ved at han beskriver at faren forsøkte å rettferdiggjøre volden når han inviterte til noe hyggelig.

Christoffer fortalte i løpet av intervjuet at faren hadde mye dårlig samvittighet for volden han utøvde. Når Christoffer tok imot det faren tilbød, hjalp han kanskje også faren med den dårlige samvittigheten. Anna beskrev også at hun og familien fikk goder etter en voldsepisode:

Anna: Jeg husker kanskje vi kunne få noe nye klær og sånn. Hvis vi trengte noe da så kunne han jo skaffe oss noe. Jeg vet ikke, kjøpe det kanskje. Eller fikk gå på overnatting eller noe sånt. Men husker aldri at vi fikk et oppriktig unnskyld. Nei det kan jeg aldri huske.

Å tilby en aktivitet eller en gave kan ses på som et forsøk på å tilby barnet mulighet for forsoning. Tilsvarende kan det å ta imot gaven ses som en måte for barnet å bidra til raskt å legge voldsepisoden bak seg og reetablere forutsigbarhet i hverdagen. Dette kan over tid ha blitt en kontrakt mellom deltakerne og den som utøvde vold. Underforstått forventet deltakerne som barn at vold ville bli etterfulgt at et gode som de ved å ta imot, forpliktet seg til å legge hendelsen bak seg. Flere fortalte at de etter å ha blitt slått, fikk forventninger om

hvordan den voksne ville gjøre det godt igjen, Slike bestrebelser på rask å legge en skremmende og vanskelig episoden bak seg, kunne bidra til en økt forutsigbarhet og følelsen av at det var tilsynelatende normalt hjemme. Denne forpliktelsen viser også det som kan kalles for «normaliseringsarbeidet». Alle anstrengelser barnet måtte håndtere for raskt å legge voldsepisoden bak seg.

«Jeg kunne komme hjem til fatter'n og bli slått»: Å late som ingenting har skjedd

En annen måte deltakerne bidro til stemningen i hjemmet ble normalisert etter en voldsepisode, var å late som om ingenting hadde skjedd. Den voksne kunne utøve volden brått og umotivert for deretter å late som om ingenting hadde hendt. Sebastian ble spurt om hvordan situasjonen var hjemme etter han hadde blitt slått:

Sebastian: Jeg kunne komme hjem til fatter'n, bli å bli slått, «det er middag om en halvtime», Så er det ikke mer stress egentlig. [ ]. Jeg gikk alltid og dusjet etterpå, det husker jeg. Det måtte jeg. For hvis jeg dusjet i varmt nok vann da, så ble de røde merkene på ryggen, de ble ikke synlig for da ble hele ryggen rød. Så da var ikke merkene synlig lenger, det trodde jeg da. Etter det så gikk jeg ut igjen, og da var det middag.

Sebastian ble utsatt for smerter og et svik som han innen middag måtte legge bak seg. Det var kanskje forventet av hele familien at de skulle spise middag sammen som om ingenting hadde hendt. Dette kan også vise at familien har utviklet kontrakter som fører til å normalisere stemningen. Det var ikke noe de hadde avtalt eller snakket om på forhånd, men en underforstått kontrakt som var gjensidig for Sebastian, faren, moren og søsknene. Vold kan føre til vonde og opprivende følelser, og da kan det å legge episoden raskt bak seg gjøre at man kan fortsette hverdagen som normalt. På den måten kan samtidig grensene mellom hverdag med vold og hverdag uten vold, mellom «vanlig» og «uvanlig» hverdag, viskes ut, og volden blir som en del av det vanlige hverdagslivet. Det kan ses på som et kontinuerlig normaliseringsarbeid.

Barns forhindrings og normaliseringsarbeid

Som det fremgår av analysene over, vil barn forsøke å forhindre at voksne i hjemmet utøver vold. Det å ligge i forkant, være oppmerksom på sinnsstemninger og moderere handlinger, avgrenser seg ikke til selve voldsepisoden. Det blir en vedvarende varhet overfor den voksne som utøver vold og blir en del av barnas hverdag. Dette har vi valgt å kalle

forhindringsarbeid. Begrepet er ment å gjenspeile hvor ressurskrevende det er for barn å forhindre at omsorgspersonen utøvde vold.

Det å forhindre at situasjoner kunne utvikle seg i en utrygg retning, er finstemte tilpasninger som barn manøvrerer for å forhindre vold fra å oppstå. For noen blir det å forhindre vold noe de gjør når de oppfatter at det er en forhøyet risiko for vold, mens for andre er dette noe de hele tiden er oppmerksomme på i hverdagen. Utryggheten for om vold kan forekomme, og tilretteleggingen for å hindre at omsorgspersonen blir sint, blir en del av hverdagslivet fra morgen til kveld. Også Øverlien (2012) vektlegger barns sensitivitet for den som utøvde vold og de ulike handlingene barn benyttet før en voldsepisode. Der ble begrepet «dempe» brukt om barns strategier når de opplevde en risiko for vold, og begrepet «forebygge» om strategier når de ikke opplevde risiko for vold. Begrepet «forhindringsarbeid» favner både «å forebygge» og «å dempe» fordi begge deler handler om det barn gjør for å forhindre vold. Forsøk på å forhindre vold er i tråd med andre undersøkelser som forskyver fokus fra barn som vitner til barn som tilstedeværende og deltagende (Mullender mfl., 2002; Øverlien, 2012).

Et annet begrep vi utviklet i analysearbeidet, er det vi kaller *normaliseringsarbeid*. Begrepet gjenspeiler hvordan barnet og andre i familien raskt forsøker å komme tilbake til det de gjenkjente som en vanlig hverdag *etter* en voldsepisode. Normaliseringsarbeidet kan gå ut på ikke å snakke om volden eller late som det ikke har skjedd, og raskt finne tilbake til hverdagslivets rutiner. Mullender mfl. (2002) og Øverlien (2012) sine undersøkelser viser også hvordan barn hadde aktive roller i etterkant av voldsepisoder, men ved bruk av andre strategier enn det som fremkom i denne undersøkelsen. I analysen av fortellingene trer det også frem et mønster der arbeidet med å normalisere hverdagen etter en voldshendelse også kan henge sammen med å ligge i forkant for å forhindre nye voldsepisoder. På den måten kan man se at normaliseringsarbeidet og forhindringsarbeidet går inn i hverandre og blir vedvarende. Dette viser at vold griper inn i barns oppvekst langt utover hver enkelt voldsepisode og kan bli en del av deres utviklingsprosesser i oppveksten.

Det vi kaller forhindringsarbeid og normaliseringsarbeid kan bestå av en rekke kontrakter mellom barnet og andre i familien. Kontraktene kan for eksempel være den uttalt avtalen mellom Susanne og faren om at Susanne ikke måtte være klumsete for å unngå vold. Det kunne over tid ha blitt en rettesnor i samspillet mellom henne og faren. Ved bruk av begrepet «kontrakter» har vi sett hvordan samspillet fungerer gjennom underforståtte forventninger. I samspill med hverandre utvikler barn og omsorgspersoner som utøvde vold,

samt familien samlet sett, egne forventinger om hva som kan føre til vold og hva som kan hindre vold.

Avslutning

Når vold i nære relasjoner er oppe på dagsordenen, framstilles ofte de dramatiske situasjonene der en voksenperson utsetter et barn for fysisk vold, eller at et barn ser vold mellom omsorgspersonene. Fokuset er ofte på selve voldsepisodene. Som vist i denne artikkelen vil barn som vokser opp med vold ofte utvikle en årvåkenhet og varhet for signaler og stemninger som ikke kun retter seg mot voldsepisodene, men som blir en del av deres hverdagsliv, også i perioder der det ikke er vold hjemme.

I tillegg til en målsetting om at barn og unge ikke skal utsettes for vold, bør profesjonsutøvere være oppmerksomme på hvordan erfaringer med vold i hjemmet preger barn i deres hverdagsliv. Når hjelpeinstanser som møter barn og voksne som er utsatt for vold, vil det ofte være som følge av en akutt voldsepisode der formålet er å forhindre mer vold. I barneverntjenestens undersøkelse, akutt- og oppfølgingsarbeid, politiets etterforskning og fylkesnemndas avgjørelser, bør det være fokus på de psykologiske belastningene og det pågående forhindring- og normaliseringsarbeidet som blir en del av hverdagslivet for mange av barna som har erfart vold i hjemmet. Helsestasjonen, barne- og ungdomspsykiatrien, familievernkontoret og andre instanser bør være oppmerksomme på at barn kan ha behov for oppfølging og hjelp ikke bare med konkrete voldsepisoder, men også tiden mellom voldsepisodene.

Vold i hjemmet er mer enn enkelthendelser som er skremmende for barna som er til stede. Vold legger grunnlag for utrygghet og uforutsigbarhet som blir en del av barns hverdagsliv – uavhengig av hvorvidt vold fremdeles forekommer. Barns forsøk på å forhindre at det oppstår vold i hjemmet kan pågå i flere år etter at volden opphørte. Selv om barn ikke lenger blir utsatt for vold, kan erfaringer fra oppveksten være en belastning i hverdagen som voksen. Dette er viktig kunnskap for profesjonsutøvere som møter barn og familier som er utsatt for vold.

Referanser

Andenæs, A. (1991). Livsformsintervju med 4-5-åring: Motivasjon, kontroll og felles fokus. *Barn*, 4, 20-31.

Barnekonvensjonen. (2004). *FNs Barnekonvensjon*. Hentet fra

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/fns-barnekonvensjon/id88078/>

- Barneloven. (1981). *Lov om barn og foreldre 8. april 1981 nr. 7*. Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-04-08-7?q=barneloven>
- Barnevernloven. (1992). *Lov om barneverntjenester 17. juli 1992 nr. 100*. Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-07-17-100>
- Blakar, R. M. (1984). *Communication: A social perspective on clinical issues*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Buchanan, F., Wendt, S. & Moulding, N. (2015). Growing up in domestic violence: What does maternal protectiveness mean? *Qualitative Social Work, 14*(3), 399-415. 10.1177/1473325014547251
- Duke, N. N., Pettingell, S. L., McMorris, B. J. & Borowsky, I. W. (2010). Adolescent violence perpetration: associations with multiple types of adverse childhood experiences. *Pediatrics, 125*(4), e778. 10.1542/peds.2009-0597
- Edwards, V. J., Holden, G. W., Felitti, V. J. & Anda, R. F. (2003). Relationship Between Multiple Forms of Childhood Maltreatment and Adult Mental Health in Community Respondents: Results From the Adverse Childhood Experiences Study. *American Journal of Psychiatry, 160*:8, 1453-1460.
- Haavind, H. (1987). *Liten og stor: mødres omsorg og barns utviklingsmuligheter* (Kvinneres levekår og livsløp). Oslo: Universitetsforlaget.
- Haavind, H. (2000). På jakt etter kjønnede betydninger. I H. Haavind (Red.), *Kjønn og fortolkende metode: Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Hauge, M.-I. (2013). Qualitative interviewing at the intersection of cultural sensitivity, law and transparency: Doing research with young girls on Female Genital Circumcision. I K. Te Riele & R. Brooks (Red.), *Encountering Ethical Challenges in Youth Research*. London: Routledge.
- Hauge, M.-I. (2016). Barn og unges deltakelse i forskning om sensitive og erfaringsnære hendelser. I J.-H. Schultz (Red.), *Barn vold og traumer: Møter med unge i utsatte livssituasjoner* (s. 253-263). Oslo: Universitetsforlaget.
- Helseforskningsloven. (2008). *Lov om medisinsk og helsefaglig forskning 20. juni 2008 nr. 44*. Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-20-44>
- Hundeide, K. (2003). *Barns livsverden: Sosiokulturelle rammer for barns utvikling*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Jansen, A. (2013). *Narrative kraftfelt: Utvikling hos barn og unge i et narrativt psykologisk perspektiv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kirkengen, A. L. (2005). *Hvordan krenkede barn blir syke voksne*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Langballe, Å. & Gamst, K. T. (2006). En dialogisk tilnærming til kommunikasjon med barn. I Departementets sikkerhets- og serviceorganisasjon (Red.), *Samtaler med små barn i saker etter barneloven* (s. 37-47). Oslo: Departementets sikkerhets- og serviceorganisasjon.
- Martinez-Torteya, C., Bogat, G. A., von Eye, A. & Levendosky, A. A. (2009). Resilience among Children Exposed to Domestic Violence: The Role of Risk and Protective Factors. *Child Development, 80*(2), 562-577. 10.1111/j.1467-8624.2009.01279.x
- Mossige, S. & Stefansen, K. (2007). *Vold og overgrep mot barn og unge: En selvrapporteringsstudie blant avgangselever i videregående skole* (NOVA-rapport 20/07). Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Mossige, S. & Stefansen, K. (2016). *Vold og overgrep mot barn og unge: omfang og utviklingstrekk 2007-2015* (NOVA-rapport 05/16). Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Mullender, A., Hague, G., Imam, U. F., Kelly, L., Malos, E. & Regan, L. (2002). *Children's Perspectives on Domestic Violence*. London: SAGE Publications.

- NKVTS. (2017). Omfangsundersøkelse om vold og overgrep mot barn og ungdom i Norge. Hentet fra <https://www.nkvts.no/prosjekt/omfangsundersokelse-om-vold-og-overgrep-mot-barn-og-ungdom-i-norge/>
- Phoenix, A. (2007). Claiming livable lives: Adult subjectification and narratives of 'non-normative' childhood experiences. I *Magtballader* (s. 178-196). Copenhagen: Danish School of Education Press.
- Rogoff, B. (2003). *The cultural nature of human development*. Oxford: Oxford University Press.
- Rommetveit, R. (1972). *Språk, tanke og kommunikasjon: Ei innføring i språkpsykologi og psykologivistikk*.
- Springer, K. W., Sheridan, J., Kuo, D. & Carnes, M. (2007). Long-term physical and mental health consequences of childhood physical abuse: Results from a large population-based sample of men and women. *Child Abuse & Neglect*, 31(5), 517-530. 10.1016/j.chiabu.2007.01.003
- Stensland, S. Ø. (2015). Barn og ungdom utsatt for vold og overgrep. I M. Myhre, S. Thoresen & O. K. Hjemdal (Red.), *Vold og voldtekt i Norge: En nasjonal intervjuundersøkelse av 16- og 17-åringer*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS).
- Straffeloven. (2005). *Lov om straff 20. mai 2005 nr. 28*. Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28?q=straffeloven>
- Thagaard, T. (2009). *Systematikk og innlevelse : en innføring i kvalitativ metode* (3. utg.). Bergen: Fagbokforl.
- Thoresen, S. & Hjemdal, O. K. (2014). *Vold og voldtekt i Norge: En nasjonal forekomststudie av vold i et livsløp*. (s. 29-138, 109 sider). Hentet fra <https://www.nkvts.no/rapport/vold-og-voldtekt-i-norge-en-nasjonal-forekomststudie-av-vold-i-et-livsloppsperspektiv/>
- Thoresen, S., Myhre, M., Wentzel-Larsen, T., Aakvaag, H. F. & Hjemdal, O. K. (2015). Violence against children, later victimisation, and mental health: A cross-sectional study of the general Norwegian population. *European Journal of Psychotraumatology*, 6(1). 10.3402/ejpt.v6.26259
- Tjora, A. H. (2017). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis* (3 utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Øverlien, C. (2012). *Vold i hjemmet: Barns strategier*. Oslo: Universitetsforlaget.

ⁱ Undersøkelsen ble gjennomført som en del av førsteforfatters masteroppgave i psykososialt arbeid med fordypning i vold og traumer, der annenforfatter var veileder.